

ДИНАМИКА НА ЕТНИЧЕСКИТЕ ПРЕДРАЗСЪДЪЦИ

Албена Накова

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

1000, София, България

albena_nakova.manolova@abv.bg

DYNAMICS OF ETHNIC PREJUDICE

Albena Nakova

Institute for the Study of Societies and Knowledge, Bulgarian Academy of Sciences

1000, Sofia, Bulgaria

albena_nakova.manolova@abv.bg

ABSTRACT

Although we are living in a world that upholds the principles of multiculturalism and ethnic diversity, in fact ethnic prejudices continue to be part of life and to direct and predetermine attitudes toward other ethnic groups. The article studies the dynamics of ethnic prejudices in Bulgarian society by comparing the data of two national empirical sociological surveys, conducted in 2009 and 1992.

Key words: *ethnic prejudice, attitudes, persistence of prejudice, dynamics of ethnic prejudice.*

Странно нещо са предразсъдъците – уж живеем в свят, който отстоява принципите на етническото многообразие, мултикултурализма, равенството на етносите, а етническите предразсъдъци продължават да бъдат част от нашия живот, продължават да ръководят и предопределят отношението ни към другите етноси.

Традиционно предразсъдъците се разглеждат като вид нагласи. Когато хората се отнасят по различен начин към други хора, поради това, че те са членове на друга, различна от тяхната група, имат място предразсъдъците.

„Предразсъдъкът това е възникнала посредством научаването нагласа към дадена група – „мишена”, която като правило включва в себе си отрицателен афект, неприязън или страх, набор от негативни мнения, поддържащи нагласата и поведенческо намерение за избягване членовете на групата – „мишена”, за тяхното управление или господство над тях” (Зимбардо и Ляйпе 2001: 258).

По принцип естественият начин, по който хората се осъзнават в групи е такъв, че предполага противопоставяне на „ние”, „нашата група”, групата, към която принадлежим на „те”, „другата”, „външната” група, различната от „нашата”. Доказан социално-психологически механизъм е, че хората обикновено оценяват вътрешногруповото си членство в по-благоприятна светлина отколкото членството на другите хора в групи, поради което осъзнават групата си като превъзхождаща останалите групи, повишавайки по този начин самочувствието си като нейни членове. Критерий за подобна групова диференциация може да бъде всеки признак, но много често това е именно етническата принадлежност. Оказва се, че за хората е много важно да поддържат позитивна етническа идентичност. На помощ в този случай много често идват именно предубедените нагласи, етническите предразсъдъци, посредством които става възможно формирането у хората на лъжливо чувство за превъзходство над другите, които започват да се възприемат като по-нисши и по-малко достойни.

Всичко това обяснява факта защо веднъж създадени, етническите предразсъдъци показват устойчивост и трудно се поддават на изменение. Именно устойчивостта на предразсъдъка прави особено значима темата за етническите предразсъдъци за процесите на

междуетническото общуване и взаимодействие днес. Съвременният свят е мултиетнически, свят на различието и взаимозависимостта. Поради това намаляването на ефектите от противопоставянето между етносите и осъзнаването на различията между тях има огромно значение. Необходима предпоставка за това е преодоляването на предразсъдъците, признаването на етническото разнообразие като водеща ценност и основен принцип във взаимоотношенията между етносите. Оказва се обаче, че преодоляването на предразсъдъка не е никак лесна задача. Той показва висока степен на константност и устойчивост.

Във връзка с това тук ще се опитам да покажа каква е динамиката на етническите предразсъдъци в съвременното българско общество - има ли индикатори за наличие на тенденция към свиване на предразсъдъците или напротив – тенденцията е към тяхното втвърдяване. За тази цел ще направя съпоставка между резултатите от проведено през 2009 г. от колектив на Института за изследване на общества и знанието към БАН в състав проф. д-н Таня Неделчева, доц. д-р Нина Пехливанова и гл. ас. д-р Албена Накова национално представително емпирично социологическо изследване на тема: „Национална идентичност и социални времена: диференциация на етнокултурни модели”, осъществено с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания” към Министерство на образованието, младежта и науката и резултатите от станалото емблематично също национално представително социологическо изследване „Етнокултурната ситуация в България – 1992”, осъществено 17 години по-рано. Ще покажа какви са предразсъдъците, които споделят сега и които са споделяли през 1992 г. трите най-големи етнически общности в България – българи, турци и роми. Методиката, която е използвана и при двете изследвания за извеждане на предразсъдъчните нагласи на трите етнически групи е скалата на Ликерт, изразяваща се във формулиране на битуващи в обществото твърдения, отразяващи предразсъдъчни нагласи към различните етноси, които се предлагат на респондентите за одобрение или отхвърляне, което прави резултатите съпоставими.

Етническите предразсъдъци като форма на социална перцепция са резултат на когнитивния процес на стереотипизация, но тяхната съдържателна страна е изцяло детерминирана от фактори и обстоятелства от социален порядък, свързани с обективните условия на съществуване и общуване на етническите групи в обществото. Поради това и изследването на предразсъдъчните етнически нагласи на българите, турците и ромите се осъществява чрез предлагане на респондентите от всяка от етническите групи за одобрение или отхвърляне на съществуващи в българското общество мнения за етносите, отразяващи предразсъдъчни нагласи към тях, които са породени от обективните условия на живот на етническите групи у нас.

Да видим най-напред какви са **предразсъдъците, които споделят днес българите и турците за ромите**, общността, която традиционно е обект на най-чести предразсъдъчни нагласи:

✓ **Ромите са най-честите извършители на криминални престъпления** – така смятат **83,4% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **78,4% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);

✓ **Ромите сами са виновни за положението, в което се намират** – на това мнение са **74,7% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **68,8% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);

✓ **Ромите са мързеливи и не искат да работят** – това мнение споделят **81,2% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **67,2% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);

✓ **Ромите са привилегирани в сравнение с другите етноси в страната** – така мислят **67,7% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **41,6% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);

✓ **Ромите са демографска заплаха за останалите етноси в страната** – към това мнение се придържат **65,6% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **35,2% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);

✓ **Ромите трябва да живеят отделно от нас** – това е мнението на **48,2% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **31,2% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”).

Както се вижда, изключително силни са предразсъдъците по отношение на ромите и у двете етнически групи – българите и турците. Все пак, дори на фона на тези изключително високи предразсъдъчни нагласи към ромите, може да се каже, че и в този случай установеното от редица социологически изследвания традиционно по-негативно отношение на българите към ромите в сравнение с отношението на турците към ромите е налице, не само поради факта, че турците заявяват по-ниски проценти на съгласие с формулираните твърдения в сравнение с българите, но и поради факта, че делът на отговорите „по-скоро съгласен” като част от общия процент на съгласие при турците е значително по-висок от делът на отговорите „напълно съгласен”, докато при българите отговорите „напълно съгласен” съществено преобладават над отговорите „по-скоро съгласен”.

Ако сравним тези резултати с резултатите от изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992” (Георгиев и др. 1993), ще видим същите силни предразсъдъчни нагласи към ромите, отново и при двете етнически групи – българите и турците:

✓ **Преобладаващата част от циганите са склонни към криминални престъпления** – това е мнението на **90,3% от българите** и **92,3% от турците** и през 1992 г.;

✓ **Циганите трябва да живеят отделно и да не се смесват с нас** – така смятат **72,2% от българите** и **70,3% от турците** през 1992 г.;

✓ **Ако циганите живеят лошо, то е защото са по природа лениви, неуки и без самоконтрол** – към това мнение се придържат **85,2% от българите** и **88,3% от турците** през 1992 г.

Вижда се, че процентите на изразеното съгласие с предложените твърдения от страна на българите и турците през 1992 г. са много близки, поради което можем да говорим за еднаква степен на предразсъдъчни нагласи у българи и турци към ромите тогава, за разлика от днес, когато турците се оказват по-толерантни към ромите. От тогава до сега толерантността на турците към ромите е нараснала и презразсъдъчните нагласи са намалели в по-голяма степен в сравнение с намаляването на предразсъдъчните нагласи на българите към ромите, което е по-несъществено. Така или иначе, известно понижаване степента на предразсъдъчните нагласи и у българи, и у турци към ромите днес е факт. Особено видимо е това понижаване, когато става въпрос за отхвърляне съжителството с ромите („ромите трябва да живеят отделно от нас”), което определено говори за крачката, която нашето общество е направило по посока признаване и приемане на различието и другостта. Независимо от това обаче, споделянето на предразсъдъци за ромите си остава достатъчно високо и при българите, и при турците, което ни дава основания да говорим за устойчивост на предразсъдъка във времето и за постоянство на споделяните предразсъдъчни нагласи към ромите в българското общество, независимо от промените, през които то е преминало за това време. Очевидно е, че социалните условия за живот на етносите в нашето общество, и по-конкретно условията за живот на ромската етническа група, не са допринесли за промяната на предразсъдъка за нея, точно обратното затвърдили са го и са го наложили като обща нагласа на българи и турци към ромите днес.

Нека сега да видим какви са **предразсъдъците, които българи и роми споделят за турската етническа група** днес. Българите и ромите се придържат към следните предразсъдъчни нагласи към турците днес:

- ✓ **Турците са демографска заплаха за страната** – на това мнение са **47,6% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **15,8% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);
- ✓ **Турците са заплаха за националната сигурност на България** – така смятат **37,8% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **16,7% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);
- ✓ **Турците заемат много възлови места в управлението на страната** – подобна нагласа споделят **78,6% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **55,2% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);
- ✓ **Турците са религиозни фанатици** – така мислят **64,4% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **47,3% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);
- ✓ **Трябва повече турци да се изселят от България** – това е мнението на **22,5% от българите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **18,4% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”).

Очевидно е, че турците днес са обект на много по-слаби предразсъдъчни нагласи в сравнение с ромите. А ето каква картина на предразсъдъци спрямо турците очертават отговорите на българите и ромите през 1992 г.:

- ✓ **Турското малцинство е реална заплаха за националната сигурност** – към това мнение се придържат **51,1% от българите** и **36,2% от ромите** през 1992 г.;
- ✓ **Турците заемат прекалено много възлови места в управлението на страната** – така смятат **61,7% от българите** и **43,4% от ромите** тогава;
- ✓ **Турците са религиозни фанатици** – подобно мнение споделят **83,8% от българите** и **56,1% от ромите** през 1992 г.;
- ✓ **Трябва да се направи всичко възможно повече турци да се изселят в Турция** – такова е било мнението на **36,5% от българите** и **30,0% от ромите** през 1992 г.

Сравнението на отговорите показва значително свиване на предразсъдъчните нагласи спрямо турците днес, което се наблюдава като при българите, така и при ромите – повече при ромите отколкото при българите, но все пак и при двете групи е налице. И в този случай, както и в ред други, българите традиционно демонстрират по-ниска степен на толерантност и по-висока степен на придържане към предразсъдъци в сравнение с останалите етноси, в случая – в сравнение с ромите. Това, което е по-важно обаче е, че можем да говорим за забележимо свиване на предразсъдъците спрямо турците и за видимо изживяване на нагласите, че те трябва да се изселят от България. Единственият случай, в който се забелязва увеличаване на предразсъдъчните нагласи е по отношение на твърдението, че „турците заемат много възлови места в управлението на страната” – от 61,7% на 78,6% при българите и от 43,4% на 55,2% при ромите. Но ако отчетем факта, че, както отбелязват авторите на изследването през 1992 г., в момента на провеждане на изследването в България няма нито един турчин министър или изобщо турчин с отговорна функция в изпълнителната и съдебната власт, с изключение на няколко народни представители и кметове на общини (Георгиев и др. 1993: 69) и го сравним с положението днес, когато турската етническа общност има свои представители на всички нива на законодателната, изпълнителната и съдебната власт, вкл. министри и заместник-министри, то по-скоро и в този случай можем да говорим за по-силни предразсъдъчни нагласи към турците през 1992 г., отколкото днес.

Специален интерес представлява изследването на **предразсъдъците, които турци и роми споделят по отношение на българите днес:**

- ✓ **Българите са привилегирани в сравнение с другите етноси в страната** – на това мнение са **42,4% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **61,4% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);

✓ **Българите са враждебни към другите етноси в страната** – така смятат **16,8% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **29,8% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”);

✓ **Българите предпочитат по-леката работа и искат да бъдат началници** – подобно мнение споделят **39,2% от турците** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”) и **50,0% от ромите** (сумата от отговори „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен”).

Като етническа общност обект на по-силни предразсъдъци, особено от страна на българите, ромите закономерно проявяват също по-силно изразени предразсъдъчни нагласи спрямо тях в сравнение с турците. Но като цяло българите днес се оказват в по-ниска степен обект на предразсъдъци в сравнение с турците и ромите. Резултатите от анализа на предразсъдъчните нагласи на турците и ромите по отношение на българите през 1992 г. разкриват значително по-високи нива на предразсъдъци към българите тогава в сравнение с предразсъдъците към тях днес, които обаче са близки като стойности при двете етнически групи:

✓ **Българите са привилегирани в сравнение с другите народности в България** – така смятат **66,9% от турците** и **68,6% от ромите** през 1992 г.;

✓ **Българите са враждебни към другите народности в страната** – към това мнение се придържат **37,3% от турците** и **32,3% от ромите** през 1992 г.;

✓ **Българите избягват тежката работа и искат да бъдат началници** – това е позицията на **70,0% от турците** и **62,4% от ромите** през 1992 г.

Както се вижда, можем да говорим за свиване на предразсъдъците и спрямо българите днес в сравнение с 1992 г., като това свиване е особено ясно изразено при турската етническа група и е значително по-слабо при ромската етническа група.

Изводът, който се налага е, че е налице ограничаване и свиване на предразсъдъчните нагласи и при трите етнически групи в днешното българско общество в сравнение с 1992 г. При това, ако през 1992 г. се констатира приблизително еднакви нива на предразсъдъчни нагласи на почти всеки две етнически групи по отношение на третата (изключение представляват българи и роми за турците), то днес се забелязват разлики в нивата на предразсъдъчните нагласи, които две етнически групи споделят за третата, което може да се разглежда като показател за снижаване масовостта на споделяните предразсъдъци и индиректно доказателство за ограничаването на предразсъдъците в днешното българско общество. Очевидно обществото ни е направило своята крачка напред към признаването на принципите на етническото многообразие и спецификата на етносите в днешния мултиетнически и мултикултурен свят. При едни от етносите тази крачка е по-голяма, при други по-малка, но така или иначе тя е направена. Но въпреки направената крачка, не можем да пренебрегнем факта, че предразсъдъците към другия етнос си остават. Те се оказват трудно изкореними и трудно преодолими. Оказва се, че 17 години не са достатъчно дълъг срок или по-скоро за този срок в обществото не са настъпили такива промени, които да доведат до преодоляването на предразсъдъците. Но така или иначе, динамика на етническите предразсъдъци в българското общество има, макар и не особено силна, доколкото става дума за етнически предразсъдъци, които са едни от най-ригидните образувания, но все пак е налице, като тенденцията е на ограничаване и свиване на предразсъдъчните нагласи и при трите изследвани етнически общности.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Зимбардо, Ф.**, М. Ляйпе, 2001. Социалное влияние. Питер, Санкт-Петербург.
2. **Георгиев, Ж.**, И. Томова, М. Грекова, К. Кънев, 1993. Някои резултати от изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992”. В: Социологически преглед, бр. 3, 54 – 81.